

УДК 17:159.922:316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.18>

Т. О. Разводова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2799-2591>

аспірантка кафедри філософії

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

НАДЧУТТЄВИЙ СВІТ СОВІСТІ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗУМІННЯ СОВІСТІ У ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ)

Постановка проблеми. У час загальної кризи, яка охопила людську життєдіяльність, філософія та психологія все частіше стали звертатися до проблеми вивчення духовно-моральної сфери людини. Філософські та морально-психологічні дослідження неможливі без звернення до проблеми совісті. «Совість виростає «зсереди́ни»: в її голосі звучить моральний закон у душі людини, проявляється її духовне Я». Совість – це не виконання належного, а самовираження індивідуальності і сутності людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема совісті привертала себе увагу мислителів, починаючи з античності (Сократ, Платон, Демокрит, Аристотель, римські стоїки Ціцерон, Сенека, Марк Аврелій, Епіктет та ін.). З релігійно-філософських позицій її обгунтовували представники середньовічної філософії (Августин Аврелій, Хома Аквінський та ін.). Активну дослідницьку позицію феномена совісті зайняли філософи XV–XVIII ст. (Б. Спіноза, Дж. Локк, П. Гольбах, К. Гельвецький, Ж. Ламетрі та ін.), представники німецької класичної філософії (І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Л. Фейєрбах та ін.) і німецького ірраціоналізму (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше). В XX ст. активність у її дослідженні проявили представники філософії життя (А. Бергсон, А. Швейцер та ін.) і філософії екзистенціалізму (М. Хайдеггер, Ж.П. Сартр та ін.).

Представники психологічної думки розглядали тему совісті у психології свідомості (В. Джемс), у психоаналізі (З. Фрейд, К.Г. Юнг, Е. Фромм та ін.), у гуманістичних (А. Маслоу, В. Франкл та ін.) концепціях, у концепції розвитку моральної свідомості (Л. Коулберг та ін.).

Мета статті. Проаналізувати та порівняти розгляд совісті в основних філософських та психологічних положеннях і показати, що психологічні дослідження необхідно посилити філософськими з метою розширення системи уявлень про совість як фактора, який впливає на саморегуляцію особистості, а категорія моралі *совість* впливає на формування світоглядної позиції особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед античних філософів першим, хто порушив питання про совість, був Сократ, який вважав, що самовиховання та пізнання формують внутрішній голос

людини – совість. Сократ щиро вірив у «підказки» внутрішнього голосу душі – совісті. Він говорив: «Причина та, що ... часто у різних обставинах мені був чути голос, знайомий з дитинства, божественний і демонічний, який мені забороняв робити те, що вже майже готовий був зробити». Совість – це голос моральної свідомості, це голос душі – «Даймоніон». За Сократом, совість не є суб'єктивне, а божественне явище. За допомогою «Даймоніона» боги нібито виділяють людину з природи і наділяють розумом та змістом її існування [4].

Загадковість феномену совісті П. Рікьор бачить у вертикальності оклику [6, с. 407], не зважаючи на всім відому метафору «Голос совісті». Тобто сам оклик совісті вже рушить до вертикальної висі. Тобто він аналізує тему совісті в межах буття і відношення до Іншого як форми буття. Висновок, який він робить звучить так: «останнє слово про совість ще не сказане» [5, с. 417].

Совість як голос, як «заклик» лише спонукає особистість до реалізації вірного за відчуттям вчинку. Вчинок по совісті – це вчинок, правильність якого вимірюється самою людиною відповідно до внутрішнього відчуття, яке відчувається як істинне. Совість – це моральний феномен, який розкривається на екзистенційному рівні буття людини, тобто совість в цьому аспекті – це самовираження сутності людини. Дослухання голосу совісті дає можливість людині проявитися у бутті, проявити власну самість, а вчинок по совісті дозволяє людині відчутти особливий душевний стан.

Совість сприяє єдності існування та сутності, бо бути у злагоді з власною совістю – це дає можливість людині здійснити себе, проявити власну сутність. В. Франкл зазначає, що совість дає людині свободу, яка є необхідною, щоб піднятися на найвищий рівень духовності [9, с. 93–129]. Але дане вчення повторює Аристотеля, який ще в IV ст. до н. е. вживає термін, стверджуючи, що совість – це «правдивий суд доброї людини». Відгоді концепція совісті та її судження більшою чи меншою мірою вплинула на європейську етичну думку.

Совість як форма прояву серединного блага дана не всім. Діючи по совісті, керуючись розумною чеснотою, за Аристотелем, людина отримує душевне та духовне задоволення. Совість – це набута чеснота, бо вона проявляється на рівні сві-

домого розумного вчинку. Аристотель відводить розуму керуюче місце. Розум частина визначальної душі, який впливає на чуттєву вольову фарбу вчинку. Душа, висловлює добрі інтереси людини, які мають співпадати з інтересами суспільства і в цьому є вияв совісті. Вона не може бути егоїстичною і не може бути нерозумною чеснотою. Добродішність совісті – це розумна душа.

Понад дві тисячі років після Аристотеля, відомий німецький філософ Кант розмірковував про «внутрішнє судилище» совісті. За Кантом, щоразу, коли людина порушує моральний закон, вона потрапляє до такого «судилища». Вчений вважав, що совість не обмежує свободу дій людини, володіючи свободою волі, може відхилитися від морального шляху [1].

За Кантом, у світі явищ, у причинному ланцюгу дій у людини немає вільного вчинку, тут панує жорстка потреба. Людські події лише на рівні явленої чуттєвості суворо детерміновані та обумовлені. Совість як прояв надчуттєвої якості, не можна пізнати з позицій чистого, логічного розуму. Совість як явище розкривається у сфері вчинків людини, якій властиво чуттєво-розумне переживання світу.

Кант розглядає совість як трансцендентний прояв ідеального. Совість знаходить своє місце у надчуттєвому світі, Кант допускає «така моральна істота, яка має владу над усім, називається Богом, то совість має мислитися як суб'єктивний принцип відповідальності перед Богом за свої вчинки» [12, с. 314]. Кант говорить про відповідальність людини перед Богом, веде совість з реальних практичних відносин в ідеальну область, визначаючи їй місце, поряд з безсмертям душі. За Кантом, совість – неминучий факт, але не обов'язок чи борг. У реальному житті людина як соціальна істота, наділена волею, практичним розумом несе відповідальність, перш за все, перед суспільством.

У Канта ідея Бога «впливає з моралі і не є її основа» [12, с. 9]. Бог потрібен моральності, а не моральності Богові. Можна сказати, що совість у Канта є суперечливим поєднання чистого та практичного розуму, як продукт прояву земного та небесного дару. Абстрактне і водночас аскетичне рішення Кантом проблеми совісті викликають і досі інтерес до духовного світу людини.

Совість також можна розуміти як наше почуття обов'язку. Відповідно до цього розуміння, вона спонукає нас діяти відповідно до моральних принципів або переконань, якими ми вже володіємо. Совість у такому розумінні «встановлює загальне відчуття морального обов'язку у свідомості індивіда» [10, с. 116].

Совість як самооцінка та совість як спонука діяти морально становлять гарний приклад поглядів на совість, які не тільки узгоджуються одна з одною, але й фактично доповнюють

одна одну. У Канта, наприклад, теорію совісті можна розглядати як «теорію мотивації, встановлену в контексті теорії рефлексії» [12]. Вуд інтерпретує кантіанське поняття совісті наступним чином: «совість – це відчуття задоволення або невдоволення, пов'язане зі мною самим, яке виникає, коли я дотримуюся або не дотримуюся моральних принципів, і це спонукає мене діяти в одному значенні, а не в іншому, коли почуття супроводжує роздуми про певну лінію поведінки [15, с. 183–184]. Таким чином, совість для Канта є не лише внутрішнім судом, але й джерелом нашого почуття обов'язку, оскільки вона сприймає вироки внутрішнього суду як спонуку діяти морально [12, с. 161].

Хоча совість пов'язана з емоціями, проте вмикається лише тоді, коли людина знає моральні норми. Якщо вона не знає їх і «морально безвинна», то і совість у ній не може «заговорити». У цьому розумінні совість пов'язана з розумом, бо він часто шукає раціональні практичні аргументи, які обґрунтовують власну недосконалість. Ось тут починає володарювати природа совісті. Совість ігнорує раціональні аргументи, багатослівні міркування і неправдиві докази [15]. Уже з цього визначення видно, що совість є складним феноменом, судженням, яке відрізняється від інтелектуального судження тим, що поряд із об'єктивним, загальним, предметним його характером у ньому помітне і відсилання до суб'єктивного.

Совість розглядалася З. Фройдом як одна з функцій такої психологічної інстанції як «над-Я», яка виникає в результаті інтеріоризації батьківських вимог, що акумулюють в собі дисциплінарний зміст певної культурної традиції. Генетично совість виступає як результат витіснення едіпового комплексу. Її присутність можна зафіксувати з того моменту, коли страх порушення перестає залежати від вірогідності застосування батьками покарань і знаків втрати любові. Індивідуальні характеристики совісті залежать, зрештою, від темпів і форми протікання витіснення едіпового комплексу [5].

Спираючись на дослідження психічних розладів, З. Фройд акцентував дві властивості совісті, що вимагають переконливого психологічного пояснення і у вторинному порядку етико-теоретичного осмислення. По-перше, жорсткість репресивних проявів «над-Я» (совісті) не зменшується, а зростає у тих, хто володіє розвинутою здатністю до самоконтролю. З. Фройд побачив у цьому протиріччя, подібне максимальним проявам болю у самої здорової людини. Але це протиріччя є уявним, якщо врахувати динамічну концепцію досконалості, властиву моралі, в рамках якої досконалість полягає в нескінченному подоланні власних недоліків. Усунення якихось із них відкриває очі вимогливої до себе людині на інших.

По-друге, совість, незважаючи на загальнопоширене значення цього слова і його етимологічне коріння, може, за З. Фройдом, проявляти себе не тільки в свідомих, але в несвідомих формах. Вона знаходить вираження у відчуттях безпричинної винності, страху і тривожності, в травмуючих сновидіннях і саморуйнівній поведінці. Це спостереження вимагає створення комплексного розуміння морального життя, що не зводить її до проявів розуму і волі [7].

К. Юнг вказує, що совість може випереджати, супроводжувати, доповнювати свідому рефлексію, виступати як просто привхідне афективне явище під час протікання психічних процесів (причому моральний її характер тут не відразу помітний). Наприклад, «при виконанні тієї чи іншої дії вона може заявити про себе як безпричинний стан страху. Водночас суб'єкт ні найменшою мірою не усвідомлює зв'язку своєї дії з супутнім станом страху» [9].

Вже К. Г. Юнг у роботі «Совість з психологічної точки зору» вказував на самостійну роль «внутрішнього голосу» в психологічних механізмах совісті. Він продемонстрував, що вимоги совісті (вимоги індивіда до самого себе) завжди і з неминучістю перевершують за своїм змістом кодекси соціальної дисципліни. Тому совість доводиться визнати «автономним внутрішнім фактором, протистояли волі суб'єкта». Звідси випливає, що описані З. Фройдом прояви совісті відповідають лише найбільш раннім стадіям її становлення в індивідуальному психічному досвіді. Звичайно, вони зберігаються і на більш пізніх стадіях, але лише в якості однієї з підсистем цього феномена, доповненого і скоригованого іншими його проявами.

Отже, опираючись на думки психологів, розуміємо, що явище совісті необхідно розглядати з позицій феноменологічного підходу до вивчення особистості, а саме – нової антропологічної парадигми. У цьому випадку совість не може бути зведена до якоїсь окремої психічної реакції, а своїми витоками і загальною результуючою дією виявляє приналежність до всіх аспектів людського буття. Тобто совість, за дослідженнями психологів – це не виконання належного, а самовираження індивідуальності і сутності людини. Справді, думка про те, що совість є категорією вивчення психології, досить поширена, проте це обмежена площина її розуміння, бо коріння вивчення совісті належить філософським вченням.

Категорія совісті перебувала під пильною увагою багатьох філософів, мислителів з найдавніших часів. Але в різний час люди сприймали совість по-різному та по-різному пояснювали її походження, характер і призначення.

Осмислення справжнього та несправжнього існування людини, а також «екзистенційно-онтологічні засади совісті» представлені М. Гайде-

ггером в роботі «Буття та час». За М. Гайдеггером совість проявляє себе у «способі присутності бути». Філософ пише, що «совість виявляє себе як заклик турботи». Заклик пробуджує слухання. Почути заклик та прислухатися до нього – це є завданням для людини. «Розуміння виклику розкривається як воля мати совість» [3].

Отже, проявом совісті згідно М. Гайдеггера служить так званий «голос», який спонукає людину до здійснення певних вчинків. «Голос» совісті М. Гайдеггер називає «закликом», який йде від самої людини і «дає їй щось зрозуміти». Совість як «голос» включає досвід можливості того, що ситуація може розвиватися тим чи іншим чином. Совість завжди говорить з приводу певного вчинку, який вже було здійснено чи який лише намічений і дає зрозуміти, якщо людина винна [3].

У поглядах німецького філософа XIX століття Ф. Ніцше совість асоціюється з почуттям провини. Совість є свідомістю провини і водночас своєрідний внутрішній «трибунал», який постійно змушує людину перебувати у підпорядкуванні суспільства. Совість – це суспільний обов'язок, інстинкт, який став внутрішнім переконанням та мотивом поведінки людини. Совість засуджує вчинок тому, що він тривалий час засуджується у суспільстві. Відкидаючи християнську мораль, основним поняттям якої є поняття провини, Ф. Ніцше не може відкидати і совість як свідомість провини. Для філософа совість постає як негативний феномен, і тому закликає «ампутовати» совість, яка є лише свідомістю вини, відповідальності якогось суду. В результаті своїх роздумів, Ф. Ніцше вводить вчення про подвійне сумління, розрізняючи мораль панів і мораль рабів. Однак подвійна мораль веде до заперечення моралі взагалі [13, с. 239].

Німецький філософ XX століття Е. Фромм виділяє два види совісті: авторитарну та гуманістичну. Авторитарна совість виявляється у підпорядкованості зовнішньому авторитету. При авторитарній совісті люди некритично засвоюють і виконують настанови зовнішнього світу, бо відчувають страх. Підкоряючись авторитарній совісті зі страху покарання, людина слідує наказам, які суперечать її власним інтересам. Якщо людина відступає від наказів влади, вона відчувається винною перед нею і страждає, боячись покарання. Однак щойно люди розуміють, що влада втрачає силу і нічим не може їм нашкодити, вони втрачають своє авторитарне сумління і більше не підкоряються тому, перед чим чи ким вони раніше відчували страх [7, с. 143].

Гуманістична совість виявляється у здатності до правильної оцінки фактів і своєї ролі у тій чи іншій дії, і навіть у здатності співвіднести це з загальнолюдським і індивідуальним розумінням добра і зла. Гуманістична совість – це голос самої

людини, того кращого, доброго початку в ній, здатної на саморозвиток. Гуманістична совість не дає людям бути рабами, покійно підкорятися чужим інтересам, витратити життя на служіння інтересам та потребам інших людей. Ця совість закликає до самореалізації, до втілення в дійсність своїх сил та можливостей, а також закликає будувати своє життя в гармонії з іншими людьми та собою.

Розглядаючи погляди французького філософа Ж.-П. Сартра на совість, можна сказати, що, на відміну від Е. Фромма та Ф. Ніцше, він виключає зв'язок совісті та почуття провини, проте висуває гіпотезу про совість, невід'ємною частиною якої є свобода. Ж.-П. Сартр не встановлює критеріїв добра і зла, тобто не будує систему моральної філософії, оскільки совість визначається ним як заклик вибрати себе, знайти себе. Совість не є закликом бути добрим і уникати зла. Вона є закликом бути самим собою, а не іншим. На думку Ж.-П. Сартра, не вільна людина перебуває в «дурній вірі», у неї нечисте сумління, оскільки вона перекладає відповідальність за свої вчинки на природні чи соціально-історичні закономірності.

Зацікавленість до феномену совісті не залишає філософів і в реальний час. На нещодавній конференції у місті Дрогобич совість розглядалася у наступних контекстах: експлікація змісту категорії «совість» в історії філософії; співвідношення понять «страх», «сором» та «совість»; місце категорії «совість» у системі категорій етики; онтологічне підґрунтя совісті; суспільно-історичні підстави совісті; добро, доброта, людяність, совість; совість і свобода вибору. «Совість не знає вибору» (С. К'еркегор); культура як досвід совісті; висока культура як школа совісті; філософсько-освітній вимір проблеми совісті; психологічний вимір проблеми совісті; релігійний зміст проблеми совісті; проблема тлумачення поклику совісті; «чиста совість» як хитрощі диявола; проблематика совісті у світовому мистецтві [2].

Висновки. Порівняльний аналіз розгляду совісті в основних філософських та психологічних положеннях показав, що психологічні дослідження необхідно посилити філософськими з метою розширення системи уявлень про совість як фактора, який впливає на саморегуляцію особистості, а категорія моралі *совість* впливає на формування світоглядної позиції особистості.

Отже, совість за дослідженнями психологів це цілісне динамічне явище, яке визначає значимість моральної цінності в умовах морального вибору, що забезпечує гармонізацію відносин особистості з навколишньою дійсністю; розвиток і функціонування совісті відбувається під впливом системи чинників, що мають ціннісно-смилову зумовленість.

Але сама тема моральності розкрита за допомогою філософських досліджень, які і є корінням

вивчення совісті. У результаті дослідження ми приходимо до висновку, що саме філософія ставить проблему совісті, як засвідчення людиною можливості її існування та як свідоцтво, яке має «дати зрозуміти власну здатність бути самим собою».

Завдяки проведеному аналізу було з'ясовано, що всі психологічні дослідження повинні бути доповнені філософськими концепціями.

Література

1. Аристотель. Нікомахова етика / Переклад з давньогрецької Віктор Ставнюк. Київ, «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
2. Гуманізм. Людина. Совість : Матеріали XXXII-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2022 р.). Частина перша / Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), В.В. Лімонченко, М.С. Галушак. Дрогобич, 2022. 155 с.
3. Разводова Т. О. Візерунки совісті у філософії М. Гайдеггера (рефлексія її основних вимірів). Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал / Голов. ред. С. Г. Секундант, відпов. ред. Д. В. Яковлев ; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. Вип. 33. С. 63–66.
4. Рассел, Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращук, Київ, Основи, 1995. 759 с.
5. Рікер П. Сам як інший. Київ, Дух і літера, 2002. 458 с.
6. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / пер. з нім. П. Таращук / З. Фройд. Київ, Основи, 1998. 709 с.
7. Фромм, Еріх. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Абрис, 2002. С. 692.
8. Юнг К. Становлення особистості. Особистість у психологічних дослідженнях: [хрестоматія/упорядники О. Д. Кресан, О. І. Михайлова, Є. С. Медвідь, М. В. Папуча, О. А. Тимошенко; за заг. ред. С. Д. Максименко, М. В. Папучі]. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 471 с. С. 109–119.
9. Frankl V. The feeling of meaninglessness. A challenge to psychotherapy and philosophy. Marquette University Press. 234 p.
10. Fuss, Peter, 1964, «Conscience», Ethics, 74(2): 111–120.
11. Heidegger M. Kant und das Problem der Metaphysik, 5th edn. Ed. F.-W. Von Herrmann. Frankfurt: Klostermann. 1991. 405 p.
12. Kant, Immanuel, 1797, The Metaphysics of Morals, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
13. Nitsche F. Po tu storonu dobra i zla [Beyond good and evil] // Nitsche F. Sochineniya: Per. s nem. V 2 T. M.: Mysl', 1990. T. 2. S. 238–406.
14. Rosemary Moore. The Light in Their Consciences: The Early Quakers in Britain 1646–1666. Pennsylvania State University Press, University Park, PA. 2000. ISBN 978-0-271-01988-8
15. Wood, Allen, 2008, Kantian Ethics, New York: Cambridge University Press, Chapter 3, 342 p.

Анотація

Разводова Т. О. Надчуттєвий світ совісті (порівняльний аналіз розуміння совісті у філософії та психології). – Стаття.

У статті проаналізовано та порівняно розгляд совісті в основних філософських та психологічних положеннях.

Совість за дослідженнями психологів це цілісне динамічне явище, яке визначає значимість моральної цінності в умовах морального вибору, що забезпечує гармонізацію відносин особистості з навколишньою дійсністю; розвиток і функціонування совісті відбувається під впливом системи чинників, що мають ціннісно-смыслову зумовленість.

Але сама тема моральності розкрита за допомогою філософських досліджень, які і є корінням вивчення совісті. У результаті дослідження ми приходимо до висновку, що саме філософія ставить проблему совісті, як засвідчення людиною можливості її існування та як свідоцтво, яке має «дати зрозуміти власну здатність бути самим собою».

У статті звертається увага на той факт, що явище совісті необхідно розглядати з позицій феноменологічного підходу до вивчення особистості, а саме – нової антропологічної парадигми. У цьому випадку совість не може бути зведена до якоїсь окремої психічної реакції, а своїми витокami і загальною результуючою дією виявляє приналежність до всіх аспектів людського буття. Тобто совість, за дослідженнями психологів – це не виконання належного, а самовираження індивідуальності і сутності людини.

Справді, думка про те, що совість є категорією вивчення психології, досить поширена, проте це обмежена площина її розуміння, бо коріння вивчення совісті належить філософським вченням. Дослухання голосу совісті дає можливість людині проявитися у бутті, проявити власну самість, а вчинок по совісті дозволяє людині відчути особливий душевний стан. Совість сприяє єдності існування та сутності, бо бути у злагоді з власною совістю – це дає можливість людині здійснити себе, проявити власну сутність.

У результаті дослідження авторка приходиться до висновку, що психологічні дослідження необхідно посилити філософськими з метою розширення системи уявлень про совість як фактора, який впливає на саморегуляцію особистості, а категорія моралі совісті впливає на формування світоглядної позиції особистості.

Ключові слова: совість, компонент духовності, саморегуляція особистості, рефлексія, людина, суспільство, буття.

Summary

Razvodova T. A. The supersensible world of conscience (a comparative analysis of the understanding of conscience in philosophy and psychology). – Article.

The article analyzes and compares the examination of conscience in the main philosophical and psychological positions.

Conscience, according to the research of psychologists, is a holistic dynamic phenomenon that determines the significance of moral value in the conditions of moral choice, which ensures the harmonization of the individual's relationship with the surrounding reality; the development and functioning of conscience takes place under the influence of a system of factors that have a value-meaning condition.

But the topic of morality itself is revealed with the help of philosophical research, which is the root of the study of conscience. As a result of the research, we come to the conclusion that it is philosophy that poses the problem of conscience, as a person's confirmation of the possibility of its existence and as a certificate that should "make clear one's own ability to be oneself".

The article draws attention to the fact that the phenomenon of conscience must be considered from the standpoint of a phenomenological approach to the study of personality, namely, a new anthropological paradigm. In this case, the conscience cannot be reduced to some separate mental reaction, but by its origins and overall resulting action reveals belonging to all aspects of human existence. That is, conscience, according to the research of psychologists, is not the fulfillment of what is proper, but the self-expression of a person's individuality and essence.

Indeed, the opinion that conscience is a category of psychological study is quite widespread, but this is a limited plane of its understanding, because the roots of the study of conscience belong to philosophical teachings. Listening to the voice of conscience gives a person the opportunity to manifest in being, to show his own self, and an act of conscience allows a person to feel a special state of mind. Conscience contributes to the unity of existence and essence, because being in harmony with one's own conscience gives a person the opportunity to realize himself, to manifest his own essence.

As a result of the research, the author comes to the conclusion that psychological research must be strengthened by philosophical research in order to expand the system of ideas about conscience as a factor that affects the self-regulation of an individual, and the category of morality, conscience, affects the formation of an individual's worldview position.

Key words: conscience, component of spirituality, self-regulation of personality, reflection, person, society, existence.